

ОБМЕЖЕННЯ СВОБОДИ ДОГОВОРУ КОНТРАКТАЦІЇ

RESTRICTIONS ON FREEDOM CONTRACT OF AGRICULTURAL CONTRACTING

Осташова В.О.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри бізнес-адміністрування та прав
Полтавської державної аграрної академії*

У статті досліджено елементи свободи цивільного договору. Охарактеризовано елементи свободи договору контрактації сільськогосподарської продукції та їх обмеження. Зроблено висновки про доцільність усунення прогалів у законодавстві, що регулює договір контрактації.

Ключові слова: цивільний договір, свобода договору, елементи свободи договору, обмеження елементів свободи договору, договір контрактації сільськогосподарської продукції.

В статье исследованы элементы свободы гражданского договора. Охарактеризованы элементы свободы договора контрактации сельскохозяйственной продукции и их ограничения. Сделаны выводы о целесообразности устранения пробелов в законодательстве, регулирующем договор контрактации.

Ключевые слова: гражданский договор, свобода договора, элементы свободы договора, ограничения элементов свободы договора, договор контрактации сельскохозяйственной продукции.

In the article is examined the elements freedoms of civil contract. Characterized freedom's elements contract of contracting of agricultural products and their restrictions. There are conclusions about the expediency of removal the gaps in the legislation, which regulates the contract of agricultural contracting.

Key words: civil contract, freedom of contract, elements of freedoms contract, restrictions of elements freedom of contract, contract of contracting of agricultural products.

За радянських часів договір контрактації слугував формою реалізації закупівлі сільськогосподарської продукції для державних потреб. Як господарський договір він враховував здебільшого імперативні, ніж диспозитивні норми. Тому договір контрактації був яскравим прикладом обмеження свободи договору у загальному цивілістичному сенсі. З незалежністю України змінилася економічна ситуація, що потребувало трансформації законодавчого підґрунтя для її функціонування. Для договору контрактації наслідком стало розширення меж елементів свободи, хоча вони все ж залишаються доволі обмеженими.

Договір контрактації сільськогосподарської продукції був центром наукових досліджень вчених, таких як О. Близнюк, О.В. Дзера, В.М. Єрмоленко, І.М. Кучеренко, М.С. Ліпецкер, В.В. Луць, В.І. Семчик, В.С. Щербина та інших. Проте не вивченими залишаються обмеженості елементів свободи договору.

Саме тому метою статті є дослідження законодавчого обмеження свободи договору контрактації у змінених умовах функціонування економіки України.

У ст. 3 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) проголошено принцип свободи договору [1], що означає можливість сторін на основі взаємного узгодженого волевиявлення вільно укласти договір, обирати його вид та спосіб укладення, а також визначати зміст такого договору. Однак абсолютної свободи існувати не може априорі. Диспозитивні засади регулювання цивільних та господарських відносин тісно пов'язані з імперативними засадами регулювання. І хоча останні менше впливають на реалізацію суб'єктами права їх прав, вони слугують певними рамками, які не дозволяють свободі перерости у свавілля. Зв'язок диспозитивних та імперативних правових норм виявляється

насамперед в їх єдиній спрямованості на створення правових умов і регулювання правових відносин, вирішення конфліктів інтересів різних учасників цивільних відносин, а також гармонійний розвиток відносин у галузі цивільного права та господарського [2, с. 92].

Проаналізуємо обмеженість елементів свободи договору контрактації. Отже, перший з них – свобода укладення договору (разом зі свободою вибору контрагента). Аналіз вимагає характеристики юридичної дефініції договору контрактації.

Нормативне закріплення визначення договору контрактації знайшло своє вираження у Цивільному та Господарському кодексах України. Відповідно до ч. 1 ст. 713 ЦКУ за договором контрактації сільськогосподарської продукції виробник сільськогосподарської продукції зобов'язується виробити визначену договором сільськогосподарську продукцію і передати її у власність заготівельникові (контрактанту) або визначеному ним одержувачеві, а заготівельник її за встановленими цінами відповідно до умов договору [1]. Господарський кодекс України (далі – ГКУ) збузив зміст досліджуваного поняття: «Державна закупка сільськогосподарської продукції здійснюється за договорами контрактації, які укладаються на основі державних замовлень на поставку державі сільськогосподарської продукції» (ч. 1 ст. 271 ГКУ) [3]. У такому разі не можна не погодитися з думкою В.М. Єрмоленка, який стверджує, що трактовані положення ГКУ можуть застосовуватися лише у сфері регулювання державної закупівлі сільськогосподарської продукції; в інших випадках за участю широкого кола суб'єктів господарювання необхідно керуватись вимогами ЦКУ [4, с. 150].

На основі змісту ЦКУ можна констатувати перше обмеження: продавцем за договором контрактації може бути тільки виробник сільськогосподарської продукції: підприємства різних форм власності, господарські товариства, виробничі кооперативи, фермерські господарства. Законодавче тлумачення терміну «виробник сільськогосподарської продукції» містить ч. 1 ст. 1 Закону України «Про сільськогосподарський перепис»: юридичні особи всіх організаційно-правових форм господарювання та їх відокремлені підрозділи, фізичні особи (фізичні особи-підприємці, домогосподарства), які займаються сільськогосподарською діяльністю, передбаченою класифікацією видів економічної діяльності, мають у володінні, користуванні або розпорядженні землі сільськогосподарського призначення чи сільськогосподарських тварин [5]. Оскільки законодавством не встановлено чіткий перелік продавців, то вважаємо, що такими виробниками можуть бути також особисті селянські господарства, а також фізичні особи, які виростили (виготовили) сільськогосподарську продукцію на присадибних або дачних ділянках.

Свобода вибору контрагента за договором теж є відносною, оскільки це повинен бути заготівельник або інших одержувач. При цьому законодавець не уточнює, хто може бути контрактантом (заготівельником). Для прикладу: у п. 1 ст. 535 Цивільного кодексу Російської Федерації під заготівельником розуміється комерційна організація або індивідуальний підприємець, що здійснює професійну підприємницьку діяльність із закупівлі сільськогосподарської продукції для її наступного продажу або переробки. Можемо зробити висновок, що контрактантами за Господарським кодексом України є заготівельні (закупівельні) або переробні підприємства, або організації, на які у встановленому порядку покладено функції державної закупівлі, заготівлі сільськогосподарської продукції (міністерства, відомства, підприємства й організації, яким надано такі повноваження, наприклад організації споживчої кооперації). Відповідно ж до норм ЦКУ контрактантами можуть бути й особи приватного права. Зазначимо, що останнє є новелою вітчизняного законодавства, оскільки за радянських часів у контексті планової соціалістичної економіки майже уся сільськогосподарська продукція закуповувалася у товаровиробників на підставі державного замовлення. Товаровиробник сільськогосподарської продукції був позбавлений права без дозволу визначеного заготівельника реалізовувати продукцію третім особам. Держава диктувала виробникам не лише кому продавати, а й яку продукцію виготовляти. Послаблення керівної ролі державного апарату відбулося у період перебудови, коли було дозволено товаровиробнику обирати контрагента, але тільки після виконання обов'язкового плану здачі продукції державі.

Отже, реформування договору контрактації щодо розширення кола суб'єктів сприяло посиленню принципу свободи договору і слугувало, хоча й не одразу, каталізатором розвитку сільськогосподарського виробництва.

Наступний елемент для аналізу – свобода вибору виду договору. За ЦКУ договір сільськогосподарської контрактації є різновидом договору купівлі-продажу. Відповідно до ч. 2 ст. 713 ЦКУ до договору контрактації застосовуються загальні положення про купівлю-продаж та положення про договір поставки, якщо інше не встановлено договором або законом. Але не слід плутати ці поняття. Відмінними рисами договору контрактації є:

- спеціальна сфера застосування (опосередкування товарних відносин між містом і селом);
- обмеження кола суб'єктів виробником сільськогосподарської продукції, з одного боку, і заготівельником – з іншого;
- специфічний предмет договору – сільськогосподарська продукція, тобто вирощена (вироблена) продукція, що не піддавалася переробці;
- циклічний характер виконання договору (особливо для рослинництва), що залежить від природних чинників, а не від волі сторін;
- мета укладення договору полягає у використанні сільськогосподарської продукції у підприємницькій діяльності або в інших цілях, що не пов'язані з особистим використанням;
- момент укладення і виконання договору не співпадають, оскільки предметом договору є продукція, що тільки підлягає вирощенню (виготовленню).

Підміна договору контрактації договорами купівлі-продажу або ж поставки може поставити у край не вигідне становище слабшу сторону вказаних відносин – виробника сільськогосподарської продукції. Договір контрактації, на відміну від двох інших, враховує специфіку сільськогосподарського виробництва, яке значно залежить від природно-кліматичних умов. Наприклад, за невиконання зобов'язання щодо приймання сільськогосподарської продукції безпосередньо у виробника, а також у разі відмови від приймання продукції, пред'явленої виробником у строки і в порядку, що погоджені сторонами, контрактант сплачує виробнику штраф у розмірі 5% від вартості неприйнятої продукції, враховуючи надбавки і знижки, а також відшкодовує завдані виробникові збитки, а щодо продукції, яка швидко псується, – повну її вартість (ч. 2 ст. 274 ГКУ).

На законодавчому рівні відповідність обраного сторонами виду договору його задекларованим цілям забезпечується через інститути фіктивних (ст. 234 ЦКУ) та удаваних (ст. 235 ЦК) правочинів.

Виходячи з того, що договір є правочином, щодо його форми застосовуються норми про форми правочинів. Відповідно до ч. 1 ст. 205 ЦКУ правочин може вчинятися усно або в письмовій формі. Сторони мають право обирати форму правочину, якщо інше не встановлено законом. Оскільки у статтях Цивільного та Господарського кодексів України, що присвячені порядку укладення договору контрактації, прямо не встановлено вимог щодо його форми, застосовуємо відповідні норми, що пред'являються до договору поставки (ч. 2 ст. 713 ЦКУ).

Відповідно до ст. 638 ЦКУ договір є укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх

істотних умов договору. Тобто при укладенні договору необхідно дотриматися двох умов: укласти договір у належній формі та досягти згоди щодо всіх істотних умов.

Належно формою договору поставки є проста письмова, про що можна зробити висновок з норми ч. 5 ст. 265 ГКУ: поставка товарів без укладення договору поставки може здійснюватися лише у випадках і порядку, передбачених законом. Водночас згідно зі ст. 208 ЦКУ у письмовій формі належить вчиняти правочини між юридичними особами, а також правочини між фізичною та юридичною особою, крім правочинів, передбачених ч. 1 ст. 206 ЦКУ. Норми цієї статті визначено, що усно можуть вчинятися правочини, які повністю виконують сторони у момент їх вчинення, за винятком правочинів, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, а також правочинів, для яких недодержання письмової форми має наслідком їх недійсність. Отже, якщо виконання зобов'язання за договором не збігається з моментом його укладення, договір має бути укладений у письмовій формі (за аналогією тлумачення п. 3 роз'яснення Вишого арбітражного суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з укладанням та виконанням кредитних договорів» від 06.10.1994 р. № 02-5/706 [6]).

Відповідно до п. 3.1 постанови Вишого господарського суду України від 29.05.2013 р. № 11 «Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними» суб'єкти господарювання як юридичні особи повинні вчиняти правочини в письмовій формі як між собою, так і з фізичними особами (в останньому випадку – за винятком тих правочинів, які повністю виконують сторони у момент їх вчинення; ст.ст. 206, 208 ЦКУ). Відтак свобода вибору у підприємства, установи, організації, що укладає угоду, між усною та письмовою формою правочину є винятком, а обов'язкова письмова форма – правилом [7].

Інший виняток із загального правила про вільну форму договору щодо господарських договорів встановлено у Господарському кодексі України. Тоді коли укладення господарського договору на основі вільного волевиявлення сторін може відбуватися у спрощений спосіб (не у формі єдиного документа), укладення господарських договорів на основі примірних і типових договорів має здійснюватися не інакше як шляхом викладення договору у вигляді єдиного документа

(ст. 184 ГКУ). Зазначене стосується договору контрактиції, в якому замовником є держава. Державна закупівля сільськогосподарської продукції здійснюється за договорами контрактиції, які укладаються на основі державних замовлень на поставку державі сільськогосподарської продукції відповідно до Типового договору контрактиції.

Трактовані норми свідчать про наявність третього елементу обмеження свободи договору контрактиції – форми договору.

Четвертий елемент свободи договору, що має певну обмеженість, – свобода визначення змісту (умов) договору. Подібні обмеження існують при укладенні типових і приблизних договорів, договору приєднання, попереднього договору або договору на користь третьої особи. Відповідно до ч. 3 ст. 272 ГКУ у договорах контрактиції повинні передбачатися: види продукції (асортимент), номер державного стандарту або технічних умов, гранично допустимий вміст у продукції шкідливих речовин; кількість продукції, яку контрактант приймає безпосередньо у виробника; ціна за одиницю, загальна сума договору, порядок і умови доставки, строки здавання-приймання продукції; обов'язки контрактанта щодо подання допомоги в організації виробництва сільськогосподарської продукції та її транспортування на приймальні пункти і підприємства; взаємна майнова відповідальність сторін у разі невиконання ними умов договору; інші умови, передбачені Типовим договором контрактиції сільськогосподарської продукції, затвердженим у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Цитована стаття містить посилання на Типові договори контрактиції сільськогосподарської продукції, які слід було б проаналізувати для характеристики обмеженості елементу свободи договору. Але, на жаль, незважаючи на те, що вказаній нормі вже більше десяти років, такі договори донині не розроблені.

Отже, проведене дослідження дозволяє зробити висновки про те, що договору контрактиції сільськогосподарської продукції, окрім диспозитивних норм, притаманні значною мірою імперативні норми, що обмежують елементи свободи договору. Незважаючи на те, що питома вага останніх порівняно зі старим радянським законодавством зменшилася, розширенню принципу свободи договору заважають прогалини у нормотворчості на різних рівнях, потребуючи усунення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page1>.
2. Дрішлюк В.І. Взаємозв'язок імперативних і диспозитивних засад у цивільному і цивільному процесуальному праці / В.І. Дрішлюк // Південноукраїнський правничий часопис. – 2012. – № 3. – С. 91–93.
3. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page8>.
4. Правові основи майнових і земельних відносин : навч. посіб. / за заг. ред. В.М. Єрмоленка. – К. : Марістр-XXI сторіччя, 2006. – 382 с.
5. Про сільськогосподарський перепис : Закон України від 23.09.2008 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 9. – Ст. 115. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/575-17>.
6. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з укладанням та виконанням кредитних договорів : роз'яснення Вишого арбітражного суду України від 06.10.1994 р. № 02-5/706 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v_706800-94.
7. Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними : постанова Вишого господарського суду України від 29.05.2013 р. № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0011600-13>.